

‘am, Beyrut 1400/1980, III, 71-75; Hifnâvî, *Ta‘rîfû'l-halef*, Beyrut 1402/1982, s. 171-173; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 573; J. O. Hunwick v.dğr., *Arabic Literature of Africa: The Writings of Central Sudanic Africa*, Leiden 1995, II, 20-25, 54, 93, 550, 628; J. O. Hunwick, “al-Maghilî and the Jews of Tuwât: The Demise of a Community”, *St.I*, LXI (1985), s. 155-183; a.mlf., “The Rights of Dhimmîs to Maintain a Place of Worship: A 15th Century Fatwâ from Tlemcen”, *al-Qantara*, XII/1, Madrid 1991, s. 133-155; a.mlf., “al-Maghilî”, *El²* (İng.), V, 1165-1166; Abd-Al-Azîz Abd-Allah Batrân, “A Contribution to the Biography of Shaikh Muhammad Ibn Abd-Al-Karîm Ibn Muhammad (Umar-A‘mar) Al-Maghilî Al-Tilimsânî”, *JAfr.H*, XIV/3 (1973), s. 381-394; Ferrâc Atâ Sâlim, “Muhammed b. ‘Abdülkerîm el-Megîlî: Dirâse târîhiyye bibliyûcrâfiyye”, *‘Âlemü'l-kütüb*, XI/3, Riyad 1411/1990, s. 341-358.

AHMET ÖZEL

MEHÂDİR

(محاضر)

Taraflar ve şahitlerinin hâkim huzurunda dava ile ilgili olarak sundukları bilgi ve delillerin, yemin, ikrar veya inkârın kaydedildiği belge ve defterler
(bk. ŞÜRÛT ve SİCİLLÂT).

MEHÂİMÎ

(مهايمي)

Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali
b. Ahmed b. İbrâhîm Mehâimî
(ö. 835/1432)

Hintli müfessir ve mutasavvıf.

776'da (1374) Dekken bölgesinde bir liman kasabası olan, günümüzde Bombay'a bağlı Mehâim'de doğdu. Şeyh Maḥdûm Fakîh Mehâimî, Maḥdûm Mehâimî ve ailesinin Pîro lakabına nisbetle Ali Pîro diye de anılır. Kureys kabilesine mensup olan dedeleri, Haccâc b. Yûsuf es-Sekaffî'nin zulüm ve baskıları yüzünden Medine'yi terk ederek Hindistan'ın sahil bölgesine ulaşmış ve buraya yerleşmişti. Ailesi bölgede Nevâtîler (Kureys içinde bir kol) olarak bilinir (Âzâd-ı Bilgrâmî, I, 97; Rahman Ali, s. 350). Babası Şeyh Ahmed ilim sahibi bir kişiydi. Türk Sultanı Muhammed Tuğluk'un bölgeye hâkim olduğu dönemde yaşayan Mehâimî, Hindistan'a çeşitli ülkelerden ve özellikle Orta Asya'dan getirilen çok sayıda ilim adamından istifade ederek tahsilini tamamladı ve İslâmî ilimlerin hemen her sahasında kendini yetiştirdi.

Mehâimî, yaşadığı devirde Hindistan bölgesini tesiri altına almış bulunan Muh-

yiddin İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinin en büyük savunucusu olmuş ve eserlerine şerhler yazmıştır (Siddîk Hasan Han, III, 219). Yemen'deki İbnü'l-Arabî muhalifî bir kişiyi ikna etmek için oraya kadar gittiği nakledilir. Abdülhak ed-Dihlevî ondan sūfî, büyük muvahhid âlim diye söz ederken (*Aḥbârü'l-aḥyâr*, s. 387) Abdülhay el-Hasenî onu Şah Velîyullah'tan sonra Hindistan bölgesinin emsalsiz âlimi olarak tavsiye eder. Hint ulemâsının çoğunluğu Haneffî olduğu halde yettiği bölge âlimleri gibi Şâfiî mezhebine intisap eden ve bazı kısa seyahatleri dışında ömrünü kadılık yaptığı Mehâim'de geçiren Mehâimî 8 veya 28 Cemâziyelâhîr 835'te (11 Şubat veya 2 Mart 1432) burada vefat etti. Her yıl mezarı başında binlerce insanın katılımıyla anma toplantıları (urs) yapılmaktadır.

Eserleri. 1. *Tebşîrû'r-raḥmân ve teysîrû'l-menân fi tefsîri'l-Kur'ân* (*Tebşîrû'r-raḥmân ve teysîrû'l-menân ba'da mâ yûşîru ilâ i'câzi'l-Kur'ân*). Nazmü'l-Kur'ân ve münâsebâtü'l-âyet ve's-süver ilimleri açısından önemli bir yere sahip olan, Türkiye'de ve çeşitli ülkelerde çok sayıda yazma nüshası bulunan eser, kenarında Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'nin *Nüzhetü'l-kulûb fi tefsîri ğarîbû'l-Kur'ân* adlı eseriyle birlikte birçok defa basılmıştır (Delhi 1286; Kahire-Bulak 1295; Beyrut 1983, 1410/1990; nüshaları ve tanıtımı için bk. Zubaid Ahmad, s. 17-19, 271; M. Sâlim Kidvâî, s. 38-42). 2. *Şerḥu Fuşûşü'l-hikem* (*Huşûşu'n-ni'am fi şerhi Fuşûşü'l-hikem*). Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin eserinin şerhi olup Türkiye'de (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2228; Edirne Selimiye Ktp., nr. 1061) ve Hindistan'da (Zubaid Ahmad, s. 101, 344) yazma nüshaları vardır. 3. *Şerḥu'n-Nuşûş li-Konevî* (*Meşra'u'l-huşûş ilâ ma'âni'n-Nuşûş*). Sadreddin Konevî'nin *Fuşûşü'l-hikem* şerhi mukaddimesi olan *en-Nuşûş*'unun hâşiyesi olup bir nüshası India Office Library'dedir (nr. 1328). 4. *Risâle fi'r-red 'alâ ba'zî men enkere 'alâ ehli't-tarîk*. *Fuşûşü'l-hikem*'i müdafaa için yazılan eserlerdendir (İÜ Ktp., AY, nr. 281). 5. *Zavârifü'l-lefâ'if fi şerhi 'Avârifü'l-ma'ârif*. Sühreverdî'nin tasavvuf dair eserinin şerhidir (yazma nüshaları için bk. a.g.e., s. 344). 6. *Şerḥu Edilleti't-tevhîd* (India Office Library, nr. 1362). Abdülhak ed-Dihlevî'nin *Câdiletü't-tevhîd* ve Rahmân Ali'nin *Edilletü't-tevhîd* adıyla zikrettikleri eserler *Şerḥu Edilleti't-tevhîd* olmalıdır. 7. *Fıkh-ı Maḥdûmî*. Şâfiî fıkhiyla ilgili olup ibadet

konularını ihtiva etmektedir. Âsafiye Kütüphanesi'ndeki nüshasından tıpkı basımı yapılan eser Abdülhak Hâkânî tarafından Urduca'ya tercüme edilmiş ve bir girişle birlikte Bombay'da yayımlanmıştır (a.g.e., s. 79-80, 316). 8. *ed-Dav'ü'l-aḫzer fi şerhi'n-Nûri'l-ezher fi keşfi'l-kazâ' ve'l-kader* (Delhi 1944). 9. *İrâ'e-tü'd-dekâ'ik fi şerhi Mir'âti'l-hakâ'ik* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 718). Eser ayrıca basılmıştır (Bombay, ts.; müellifin diğer eserleri için bk. Abdülhay el-Hasenî, III, 111-112; Zubaid Ahmad, s. 344-345).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehâimî, *Tebşîrû'r-raḥmân ve teysîrû'l-menân fi tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut 1983, I, 4; Abdülhak ed-Dihlevî, *Aḥbârü'l-aḥyâr* (trc. Sübhân Mahmûd – Muhammed Fâzil), Delhi 1994, s. 387-389; Âzâd-ı Bilgrâmî, *Sübḥatü'l-mercân fi âşâri Hindustân* (nşr. M. Fazlurrahman), Aligarh 1976, I, 97-101; Siddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ülûm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye), III, 219-220; *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 730; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâṭir*, III, 110-112; Serkis, *Mu'cem*, II, 1717; Rahmân Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind* (trc. M. Eyyûb Kâdirî), Karaçi 1961, s. 349-350; Zubaid Ahmad, *The Contribution of Indo-Pakistan to Arabic Literature*, Lahore 1968, s. 17-19, 79-80, 101, 201, 271, 316, 344-345; M. Sâlim Kidvâî, *Hindustânî Mufessîrin aor Un ki 'Arabî Tefsîreyin*, Delhi 1973, s. 38-42; Abdurrahman Pervîz İlâhî, *Maḥdûm 'Ali Mehâimî: Ḥayât, Âşâr ve Efkar*, Bombay 1976; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), IV, 257; Muhammed İkrâm, *Âb-ı Keuşer*, Lahor 1992, s. 450-451; Gulâm Server Lâhûrî, *Ḥazinetü'l-aşfiyâ* (trc. M. Zahîrüddin Batî), Lahor 1994, II, 309; Menâzir Ahsen Geylânî, *Pâk u Hind meyn Müselmânân kâ Nizâm-ı Ta'lim u Terbiyet*, Lahor, ts., (Mektebe-i Rahmâniye), II, 279; Abdülhamit Birişik, *Hint Altıkatısı Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İstanbul 2001, s. 25.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

MEHÂMİLÎ, Ahmed b. Muhammed

(bk. İBNÜ'L-MEHÂMİLÎ).

MEHÂMİLÎ, Hüseyin b. İsmâil

(حسين بن إسماعيل المحملي)

Ebü Abdillâh Hüseyin b. İsmâil
b. Muhammed el-Mehâmîlî
ed-Dabbî el-Bağdâdî
(ö. 330/942)

Şâhiḥ-i Buḥârî'nin râvisi,
Kûfe kadısı.

235 (849) yılında Bağdat'ta doğdu. Aslen Basralı Benî Dabbe kabilesinden olup Bağdat'a yerleşen Mehâmîlî ailesinin önde gelen âlimlerindendir. Atalarından biri

mahmil (çoğulu mehâmil) ticaretiyle uğraştığı için onun soyundan gelenler Mehâmilî nisbesiyle anılmıştır. Hadis öğrenimine 244 (858) yılında Bağdat'ta Muhammed b. Yezîd er-Rifâî'nin yanında başlayan Mehâmilî ayrıca Hammâd b. İshak, Ya'kûb b. İbrâhim ed-Devrakî, Buhârî, Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe, Zübeyr b. Bekkâr, İbnü'l-Bâğandî, İbn Vâre gibi muhaddislerden hadis dinledi. Kendisinden hadis alanlar arasında Taberânî, Dârekutnî, Da'lec b. Ahmed, Muhammed b. Ömer el-Bağdâdî ve İbn Cümey' el-Gassânî yer almaktadır. Mehâmilî yirmî beş yaşında Kûfe kadısı oldu ve altmış yıl bu görevde kaldı. Kûfe kadılığı yanında Fars bölgesinin kadılığı da kendisine verildi. Ömrünün sonlarına doğru görevinden ayrılarak hadis rivayetiyle meşgul oldu. Kûfe'deki evi fıkıh konularının müzakere edildiği bir ilim meclisi haline gelmişti. Mehâmilî 22 Rebîülâhîr 330 (14 Ocak 942) tarihinde Bağdat'ta vefat etti.

Döneminin önde gelen muhaddis ve fakihlerinden kabul edilen Mehâmilî alçak gönüllüğü ve takvâsıyla tanınmıştır. Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr ve İzzeddin İbnü'l-Esir, Mehâmilî'nin Şâfiî mezhebine mensup olduğunu ifade etmekle birlikte diğer kaynaklarda bu konuda herhangi bir bilgi mevcut değildir. *Şahîh-i Buhârî*'nin birçok râvisi arasında eseri sonraki nesillere aktaran beş râviden biri olan Mehâmilî, *Şahîh-i Buhârî*'yi semâ yoluyla değil Buhârî'nin Bağdat'taki imlâ meclislerinde aldığı ve hatalı bir nüsha meydana getirdiği için rivayeti fazla rağbet görmemiştir.

Eserleri. 1. *el-Emâlî* (nşr. İbrâhim İbrâhim el-Kaysî, Amman 1412/1991). *el-Eczâ'ü'l-Mehâmilîyyât, Eczâ'ü'l-Mehâmilî, el-Mehâmilîyyât* diye de anılan ve emâlî türünün en tanınmış örnekleri arasında yer alan eser farklı konulara dair 533 hadis ihtiva etmektedir. 2. *Kitâbü'd-Du'â'* (nşr. Mes'ûd Abdülhamîd Muhammed es-Sa'dûnî, Beyrut 1995; nşr. Amr Abdülmü'min, Kahire 1993). Hz. Peygamber'in yolculuk sırasında yaptığı ya da yapılmasını tavsiye ettiği duaları ihtiva eden bir hadis cüzü olup Nevzat Sabri Akın bununla ilgili bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (bk. bibl.). Mehâmilî'nin ayrıca *Şalâtü'l-İdeyn* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmû', nr. 90/10) ve *Hadîs* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmû', nr. 66/7, 78/9, 94, 115) adlı çalışmaları vardır. İbnü'n-Nedîm, onun *Kitâbü's-Sünen fi'l-fıkıh* adlı bir eserinin bulunduğunu söylemekle bir-

likte (*el-Fihrist*, s. 288) eserin günümüze ulaşmış olduğunu bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehâmilî, *el-Emâlî* (nşr. İbrâhim İbrâhim el-Kaysî), Amman 1412/1991, neşreden giriş, s. 15-49; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 288; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 19-20; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 327-328; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 392; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 258-264; Safedî, *el-Vâfi*, XII, 341-342; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 203-204; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 345; *Keşfü'z-zunûn*, I, 588; Abdülazîz ed-Dihlevî, *Bustânü'l-Muhaddisîn* (trc. Ali Osman Koçkuzu), Ankara 1986, s. 138; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 168, 174; a.mlf., *GAS* (Ar.), I, 357-358; Nevzat Sabri Akın, *Mehâmilî ve "Kitâbü'd-dua" İsimli Hadis Cüzü* (yüksek lisans tezi, 1990), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan İbn Selmân – Ebû Huzeyfe Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-muşannefâtü'l-vâride fi Fethi'l-bârî*, Riyad 1412/1991, s. 80; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *DîA*, VII, 116.

KÂMİL YAŞAROĞLU

MEHÂRİC

(bk. HİYEL).

el-MEHÂRİC (المخارج)

Hiyel ile ilgili olarak günümüze ulaşan ilk eser.

Hile-i şer'iyyeye dair eser yazma geleceğinin müctehid imamlar döneminde başladığı o sıralarda cereyan eden konuyla ilgili tartışmalardan anlaşılmaktadır. İçinde anılan şahıslar ve muhtevası o devre yakın bir tarihte yazıldığı kanaatini uyandıran *el-Mehâric fi'l-hiyel*'in, alanında günümüze ulaşan ilk kitap olduğu ilim çevrelerinde genel olarak kabul edilmektedir. Fakat eserin kimin tarafından telif edildiği tartışma konusudur. Carl Brockelmann ve Fuat Sezgin, bu kitabı hem Ebû Yûsuf'un hem İmam Muhammed'in eserleri içinde zikretmekte, Sezgin ayrıca eserin Ebû Hanîfe'nin telifi ve Ebû Yûsuf'un rivayeti olabileceğini belirterek Ebû Hanîfe'ye nisbet etmektedir. *el-Mehâric*'i neşreden Joseph Schacht eserin İmam Muhammed'e ait olduğundan şüphe duymamakta, Henri Lamens, M. Menâzir Ahsen, Muhammed ed-Desûki gibi araştırmacılar da bu görüşe katılmaktadır. E. Pröbster ile August Fischer gibi bazı araştırmacılar ise bunu isabetli bulmamaktadır.

Ebû Hanîfe'nin hiyelle ilgili bir eser yazıp yazmadığı tartışmalıdır. Diğer mezhep âlimlerine ait kitapların bazılarında onun hiyelle ilgili bir kitap kaleme aldığı ve bu kitapta bir müslümanı dinden çıkaracak ölçüde İslâm'ın esaslarına aykırı hilelerin yer aldığı iddia edilmekle birlikte (Hatîb, XIII, 426, 427) bunun mezhep taassubundan ve Ebû Hanîfe'nin ictihadlarının bağlamından kopararak kullanılıp sonucun da kendisine mal edilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır (bk. HİYEL). Meselâ Ebû Hanîfe'nin kadının irtidadı halinde nikâhının düşeceğine dair ictihadı zamanla, "Kocasından ayrılmak isteyen kadın irtidad edebilir" şekline dönüşmüş, bir dönem Semerkant bölgesinde kocasından kurtulmak isteyen kadınlar böyle bir yola başvurmuştur (Yahyâ b. Ebû Bekir el-Haneffî, vr. 75^b-76^a); "Küfrü teklif küfrü gerektirir" görüşüne sahip olduğu halde Ebû Hanîfe bu yanlış uygulamanın sorumlusu olarak gösterilmiştir. Ona nisbet edilen kitabın İslâm'ın temel esaslarına aykırı hileler yanında böyle bir tavsiyeyi de ihtiva ettiği ve tepkiyi daha çok bu yüzden çektiği dikkate alınırsa Ebû Hanîfe'nin adının sonradan bu kitaba eklenmediği tahmin edilebilir (geniş bilgi ve tartışmalar için bk. Köse, s. 29-37). Şu ana kadar Ebû Hanîfe'ye ait olduğu kabul edilebilecek bir hiyel kitabının ortaya çıkarmış ve talebeleri veya güvenilir râvilerce sahih bir isnadla böyle bir kitabın rivayet edildiğinin tesbit edilmemiş olması (M. Zâhid Keversî, *Te'nibü'l-Hatîb*, s. 77), *el-Mehâric fi'l-hiyel*'in ona ait olabileceği iddialarının da isabetli olmadığını göstermektedir. Nitekim bu eserle birlikte diğer bazı önemli hiyel kitaplarını neşreden ve bu alandaki çalışmalarıyla tanınan Joseph Schacht da Ebû Hanîfe'ye ait bir hiyel kitabı bulunmadığını ifade etmektedir (*Isl.*, V [1926], s. 221). Ayrıca *el-Mehâric fi'l-hiyel*'in birçok yerinde görüşlerin kendisine nisbeti münasebetiyle kullanılan ifadeler (meselâ bk. s. 12, 13, 18, 19, 23, 28, 31, 35, 48, 49, 65) eserin bir başkasına ait olduğunu göstermektedir.

Ebû Yûsuf'un hiyelle ilgili bir kitap yazdığı bazı kaynaklarda ifade edilmektedir (Câhiz, III, 11-12; Hassâf, s. 88; İbn Hacer, XII, 326), *el-Mehâric*'in de ona ait olduğu konusunda bazı iddialar bulunmaktadır. Bir kısım kütüphane kataloglarında da Ebû Yûsuf adına kayıtlı olan (Köse, s. 37) ve günümüze ulaşmış bulunan bu kitabın sonunda eser ona nisbet edilmektedir (*el-Mehâric*, s. 86, vr. 190^b). Ancak kitapta kendisinden nakledilen hile hükümleri bu-